

Етична оцінка науки актуалізується після Другої Світової війни, коли наслідки безмежно могутніх науково-технічних досягнень та й самі процеси отримання нових наукових знань стали неоднозначними та небезпечними. Проблема наслідків використання досягнень науки і техніки особливо гостро постала зі створенням зброї масового знищення та її першим застосуванням, виявленням жорстоких наукових експериментів над в'язнями у нацистських таборих. Це призвело до того, що об'єктом прискіпливої уваги наукового товариства фізиків стала моральна оцінка участі вчених у таких дослідженнях та їхньої участі у застосуванні результатів цих досліджень. Головним у таких дискусіях стає питання відповідальності науки та науковця за негативні наслідки науково-технічного поступу. Зокрема, Е.Агацці стверджує, що саме проблема відповідальності за наслідки застосування результатів наукової діяльності є чи не головною етичною проблемою сучасної науки. Він переконаний, що «якби наукове співтовариство відмовилось брати участь у негативному застосуванні науки, то воно було б неможливим, оскільки сьогодні його здатні забезпечити лиш учені» [1, с.45]. Згодом моральній оцінці піддають й негативні наслідки розвитку науки, що виникають при взаємодії людства з навколишнім середовищем. Звідси виникає думка, що «питання про відповідальність науки є насправді питанням про відповідальність кожної людини, яка має сприяти відповідальному використанню усіх речей, включаючи науку, і яка не може ухилитися від взаємодії з іншими людьми навіть у світовому масштабі» [1, с.46].

У 40-50-х роках ХХ сторіччя вчені вважали науку етично нейтральною, тож пропонували створити етику на наукових засадах (Г.Маргенау). Згодом, у 60-х роках думка філософів змінюється – йдеться про потребу гуманістичних регуляторів для науки, оскільки без морального втручання вона стає небезпечною. Дослідники розвивають ідею можливості застосування наукових методів при формуванні етичних теорій. Однак поряд з цим стверджують, що наука все-таки морально нейтральна, проте розуміють, що нічим не обмежена, вона є небезпечною так само, як могутня й безвідповідальна (Р.Коен).

У 70-ті роки дослідники не лише стверджують, що наука не є етично нейтральною, а й запевняють, що вчений має нести відповідальність за результати науки та розповсюдження отриманих знань (В.Вайскопф). Найголовніші серед етичних проблем науки – проблеми, породжені розвитком біології та наук, які вивчають поведінку людини. Вважалося, що людині властива вроджена на біологічному рівні потреба у пошуку смислу існування – це сприяло створенню міфів, релігій, філософських систем. Сучасна наука розриває зв'язок людини з природою, що призвело до перегляду засад етики, усієї системи цінностей, якими до цього часу керувалася людина. Отже, між етикою та знанням виникає нове взаємовідношення і вони розглядаються як два аспекти одної й тої самої дійсності. Тож етика пізнання не принижує біологічні особливості людини, а поважає їх (Ж.Моно). Вчені цього часу відстоювали ідею про конфлікт між європейською наукою та мораллю. Мораль та наука мають спільне підґрунтя – людський розум. Вони не співвідносяться внаслідок парадоксальності розуму. Для розв'язання парадоксу пропонується звернутися до східної філософії (буддизму, даосизму, конфуціанства), де йдеться не про відповідальність за вчинок, а про правильність вивчення запропонованого шляху (Г.Стент).

Цим ідеям протиставляють погляди марксистів, які пропонують розв'язати дилему науки та моралі за допомогою наукових засобів (В.Енгельгардт, А.Малиновський, Т.Ойзерман, Б.Понтеков, М.Волькенштейн, Б.Кедров). Порушуються питання про гуманістичну функцію науки, зокрема, чи спроможна наука до внутрішнього гуманістичного самоконтролю. Науковці доходять висновку, що наука, її результати та використання цих результатів мають підлягати контролю з боку моралі (Н.Мотрошилова, М.Ліфшиц, М.Волькенштейн, Т.Ойзерман, В.Енгельгардт, Е.Солов'йов). Захищали вчені й етичну нейтральність науки (М.Мамардашвілі та В.Келле). Новими були думки про потребу вивчення морально-етичних засад науки (І.Фролов, Б.Юдін, В.Межуєв, В.Марков, Ю.Замошкін).

У 80-ті роки актуалізуються проблеми моральних вимірів науки та знання; постають проблеми етики та генетики, оскільки «ця галузь наукового пізнання слугує не лише каталізатором і субстратом глибокого перетворення світогляду та стилю мислення людства, а й джерелом соціально-політичних проблем, конфліктів, суперечок...» [3, с.4]. Зокрема, зазначається, що етична проблема науки виникає там, де є відповідальність – внутрішня та зовнішня (Ж.Ладрієр). Поширюються протилежні думки щодо взаємовідношення науки й етики: оскільки моральній оцінці піддаються вчинки людини, а не теорії, то наука залишається етично нейтральною (М.Пшелецький); оскільки наука – це людське устремління, пронизане ціннісними судженнями, то вона має бути піддана моральній оцінці (І.Супек). Однак, при цьому потрібно пам'ятати, «що наукове знання будується й оцінюється на засадах сукупності методологічних норм... Проте пізнання не може бути обмежено простим дотриманням цих норм. Воно завжди – вихід за межі сформованих знань і творчість, що вимагає напруженої роботи уяви» [2, с.140]. Саме така робота творчості, на думку Супека, потрібна у процесі пошуку розв'язання глобальних проблем сучасності. Постають також і проблеми соціальної відповідальності вчених. Наука і техніка стали засадами людського прогресу й одночасно загрозою існуванню людства. Щоб запобігти катастрофі, не варто поспішати відмовлятися від їхніх досягнень – це також негативно вплине на подальший розвиток. Потрібно піддати науку і техніку суворому гуманному контролю.

У розв'язанні зазначених проблем беруть участь й східні мислителі, які вважають, що протистояння етики та науки виникає у новочасній західноєвропейській традиції. До цього часу філософ і вчений творили у єдності, а покликанням науки було розкриття секретів природи (А.Абдель-Малек). Інші вчені висунули концепцію етики науки засновану на принципах універсалізму (А.Ахмад).

Беручи до уваги багатоманітність форм і видів наукової діяльності та аналізуючи науку в різних її аспектах, учені зазначають, що зв'язок між етикою та науковим знанням з'являється тоді, коли вона не обмежується абстрактними нормами та цінностями, а розглядається у практичних ситуаціях (Г.Скірбекк). Постає проблема співвідношення відповідальності перед своєю нацією та науковим співтовариством, оскільки досягнення науки використовуються для власного збагачення і у військових цілях. Наголошується на тому, що вивчення науки має включати й етичні норми та стандарти, які керуватимуть діяльністю вчених. Для цього потрібен міжнародний кодекс наукової етики, який регулюватиме поведінку світового наукового співтовариства (П. де Форест).

Висновки. Проаналізувавши праці відомих американських, західноєвропейських та східних мислителів, серед основних аспектів етичних проблем науки другої половини XX сторіччя можна виділити питання про співвідношення науки та етики, ідеалів і норм науки та моральних цінностей людства.

Спільним для цих дискусій є єдність наукових досліджень та гуманістичних ідеалів, які стають принципом і перспективою істинної науки. Це, у свою чергу, означає єдність соціальної мети наукового пізнання й етичних цінностей людства, які мають служити на благо людини. Однак, на думку І.Фролова, на той час, етика науки не спроможна «виконувати роль етичного кодексу в широкому розумінні, адже сама суттєво залежить від соціально-економічних, політичних, ідеологічних, зрештою, етичних, моральних, факторів та цінностей...» [2, с.167].

Звісно, сьогодні постало чимало нових проблем у сфері морального виміру науки, технології та їхніх досягнень, пов'язаних з аналізом засад постнекласичної науки та її методологічної самосвідомості, проте питання єдності науки, етики та гуманізму залишаються й нині найгострішою проблемою розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Эвандро Агацци; [Перевод с англ. И.Борисовой. Научный редактор В.А.Лекторский]. – М.: МФФ, 1998. – 344 с.
2. Фролов И.Т., Юдин Б.Г. Этика науки. Проблемы и дискуссии / Иван Тимофеевич Фролов, Борис Григорьевич Юдин. – М.: Политиздат, 1986. – 399 с.
3. Чешко В.Ф., Кулиниченко В.Л. Наука, этика, политика: социокультурные аспекты современной генетики / В.Ф.Чешко, В.Л.Кулиниченко / Центр практической философии – К.: Изд. Парапан, 2004. – 228 с.